

SON DÖNEM OSMANLI EĞİN NÜFUS DEFTERLERİ VE BİZE SUNDUKLARI

Doç. Dr. Abdulkadir GÜL*

Özet: Çalışmanın giriş kısmında Osmanlı nüfus sayımları, bu sayımların dönemsel durumları ve bunun sonucunda ortaya çıkan envanterler hakkında bilgilendirme yapıldı. Akabinde mesaimizin temelini oluşturan ve 19. yüzyılın son çeyreğine kapsayan Eğin kazasına ait yedi adet nüfus defterleri incelendi. Sonuç kısmında ise bu defterlerin bizlere neleri sunduğu, hangi meselelere ışık tuttuğu ve ilave olarak bu defterler kullanılarak hangi konuların çalışılabileceğine dair genel bir değerlendirmeler gidildi.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Defteri, Eğin, 19.yüzyıl, Nüfus, Müslim, Gayr-i Müslim.

EGIN'S CIVIL REGISTERS IN THE LAST PERIOD OF OTTOMAN TIMES AND THE THINGS WE WERE RENDERED BY

Summary: Some information was given at the introduction of this study about Ottoman's civil registers, their periodic situations and the inventories that came through. Being the base to our study, seven civil registers of Eğin district were looked into which belong to the last quarter of 19th century. At the conclusion part, we had a general review about those civil registers related to what they rendered us, on what matters they threw a light, and in addition, which subjects can be studied by using these registers.

Key words: Civil Register, Eğin, 19th.century, Population, Muslim, Non-Muslim

1.GİRİŞ

Osmanlının Son Dönemi Eğin Kazasının Nüfus ve İdari Yapısına Dair Birkaç Not: 1830'larda bölgeyi gezen Moltke, Eğin'i Asya'nın en güzel şehri olarak nitelendirmiştir.¹ Bu yüzyılda kazanın nüfusu ile ilgili farklı kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. 19. yüzyılda Eğin kazası, idari açıdan Arabgir ve mali açıdan Ma'âdin-i Hümâyûn sancaklarına²bağlı 1 nahiyeye, 29 mahalle ve 34 köyü bulunan bir idari üniteydi.³ 1845'de Eğin kazasının toplam

* Dr. Erzincan Üniversitesi Öğretim Üyesi.

1. Helmuth von, Moltke, *Türkiye Mektupları*, (çeviren: H. Örs), Remzi Kitapevi, İstanbul 1969, s.246-247.

2. BOA. İMSM. 326.

3. Eğin kazasına bağlı nahiyeye, mahalle ve köyler şunlardır: Kazanın tek nahiyesi Puşadi'dir. Nahiyeye merkezi Puşadi adında köydür ve bir idari bölge olarak diğer köylerden oluşmaktadır. Kasaba merkezinde Müslimlerin meskûn olduğu mahalleler; Taşdibi, Dörtüolağzı, Ortacami, Debbağ, Gücan, Ortatepe, Çavuşoğlu, Bahçe, Kurgancı, Peçik, Eskici, Aşağı, Arapoğlu, Keşişoğlu, Eskicioğlu, Kalenderoğlu ve Kemerocioğlu. Gayr-i Müslimlerin sakin oldukları mahalleler; Tavitoğlu, Şişmanoğlu, Köybaşı, Boyacioğlu, Ariki, Mahallat, Hisakoğlu, Kasapoğlu, Hukas, Kürekcioğlu, Kasab Bedros ve Yeni Komşu Nikğos. Köyler;

nüfusu 11274 kişidir. Bu nüfusun 6590'ı Müslim⁴ ve 4594'ü ise Gayri Müslim'dir.⁵1846'da asker alımı maksadıyla yapılan nüfus sayımında ise kazadan, 6686 kişinin askere alınabileceği tespit edilmiştir.⁶ 1887 tarihli Ma'mûratü'l Azîz Salnamesine göre, Eğin kazasında 7863 hane ve bu hanelerde 16658 nüfus bulunmaktadır.⁷ Cuinet 1891 tarihli eserinde Eğin'i 19000 nüfuslu bir yerleşme olarak gösterirken,⁸ 1892 tarihine ait salnamede kazanın 2187 hane ve yaklaşık 11.000 kişilik nüfusu barındırdığı görülmektedir.⁹ Ş. Sami, 1894 tarihinde yazdığı eserinde Eğin'in şehir nüfusunu 10000 kişi, Ağın nahiyesi de dâhil toplam 36000 kişiden meydana geldiğini ifade etmektedir.¹⁰ Diğer taraftan bölgeyi gezen Yorke, 1896'da ki seyahatnamesinde, Eğin'i 15000 nüfusu barındıran, bir yer olduğunu bizlere aktarır.¹¹

Araştırma sahamız olan Eğin kazası coğrafi konumu itibariyle, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde, Erzincan'nın güneybatısında yer almaktadır. Kaza, kuzeyde İliç (Kuruçay), güneyde Arabgir ve Ağın, batıda Divriği, doğuda Çemişkezek ve Ovacık ile sınırlanmış olup, bu konumuyla doğal ve beşerî çevre özellikleri bakımından Erzincan, Elazığ ve Malatya vilayetleri arasında bir geçiş sahası durumundadır. Kaza toprakları, batıda Yama Dağından başlayıp, doğuda Munzur Dağları ile devam eden ve iç Doğu Toroslar olarak nitelendirilen engebeli sahada bulunmaktadır. Kaza merkezi bu dağlık sahada Fırat (Karasu) tarafından açılmış kuzey-güney doğrultulu vadinin batı yamacında yer almıştır.¹²Eğin bulunduğu konumu itibariyle tali ticaret yollarının kavşak noktasında bulunan bir yerleşim yeridir. Eğin; Trabzon-Erzincan-Eğin-Diyarbakır-Harpur veya Malatya,¹³

Abçağa, Ariki, Bekir, Atma, Bağıştaş, Bahçe, Beryağan, Bezmiş, Çir, Erkek, Ergü, Erdosu, Evarik, Germürü, Geruşla, Geşo, Gicegü, Haponos, Hefdar, Huka, İliç, İnanik, Kefran, Kömikan, Miçingah, Muşaga, Navril, Sandık, Sorak, Şırzı, Taşdıbi, Tavik, Venk ve Yakublu. Bkz. *Eğin Şer'iyye Sicil. 3, 4, 5, 6, 8, (9 nolu defter tereke kayıtlarını içermektedir.)* nolu sicillerdeki kayıtlar esas alınarak bu idari yapılanma tespit edilmiştir.

4. BOA. NFS.d. 2613.

5. BOA. NFS.d 2615.

6. Bu nüfusa kadınlar, ihtiyarlar, 15 yaş altı-30 yaş üzerinde olanlar, sakatlar, Gayri-Müslimler, kaza yöneticileri, talebeler, vakıf görevlileri ve asker gibi gruplar dâhil değildir. BOA. İ.MSM. 326.

7. H.1305 Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnameleri, s.212-221.

8. Vital Cuinet, La Turquie d'Asie, Paris 1891, s.361-366.

9. H.1310 Ma'mûretü'l-Aziz Vilayet Salnameleri, s.124-199.

10. Şemseddin Sami, *Kâmus-ul Alâm*, Cilt:1, İstanbul 1894, s.1019, 3142.

11. Vincent W., Yorke, "A Journey in the Valley of the Upper Euphrates" *The Geographical Journal*, vol. 8, no. 4, (1896), s.317, 345.

12. Erdal Karakaş, *Merkezi Fonksiyonları Açısından Ağın-Arapkir ve Kemaliye İlçeleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1996, s.32-35.

13. 1642 tarihinde bu güzergâhın adı, Trabzon-Diyarbakır yoludur. 17-19 yüzyıllar boyunca hareketli olan bu yol güzergâhı üzerinde, yolun güvenliği ve bakımı için bazı köylerin ahalisi derbentçi, menzilci ve köprücü olarak görevlendirilmiştir. Tımısı Köyü *Köprücü*, s.533, Kömür Köyü *Köprücü*, s.534, Vaslı Köyü *Menzilgah*, s.540, Ekrek Köyü

Suşehri-Gercanis (Refahiye)-Eğin-Harput veya Malatya, Divriği-Eğin-Harput veya Malatya ve Tebriz-Erzurum-Erzincan-Eğin-Diyarbakır-Harput veya Malatya gibi ticaret yollarının kesişme noktasında ve kervanların uğrak noktalarından birisi konumundadır. Bu yolların canlılığı 19. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, ancak bu yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da demir yollarının inşasıyla, kervan taşımacılığı darbe almış ve doğal olarak Eğin'in atıl kalmasına etki eden nedenlerden biri olmuştur. Bu durum Eğin'in hem ticari hem de nüfus potansiyelini olumsuz etkilemiştir.

Eğin kazası özellikle Harput ve Malatya'nın iktisadi ve sosyal bakımından hinterlandında bulunmaktadır. Bu özelliğinden dolayı 19. yüzyılın sonlarına kadar ticari açıdan canlı bir merkezdi. Kaza merkezinde zanaat ve ticaretin gelişmesine etki eden diğer bir faktör ise, ziraat yapılabilecek arazinin yeterli miktarda olmamasıydı. Bu durum kaza sakinlerini ticaret yapmaya mecbur bırakmıştı.¹⁴ Kaza merkezinin yer aldığı alanın eğimli ve dereler nedeniyle yerleşmeye uygunluk arz etmemesi, insanları müsait olan alanlara yerleşmeye zorlamıştır. Bölgedeki yerleşmeler, dar bir vadi içerisinde geçen yol güzergâhı üzerinde Eğin adında bir kasaba merkezi ve ayrıca bu kasaba merkezine 1-1,5 km uzaklıkta, ancak köyden ziyade Eğin'in mahalleleri gibi olan Abçağa, Sandık, Germürü, Atma ve Bekir köyler şekillenmiştir. Bu köyler, barındırdıkları nüfus ve konumları itibarıyla bir takım esnaf kolları gelişmiş ve kasaba ekonomisiyle bütünleşmiştir. Eğin'in kasaba merkezinin konumu, ekonomik vaziyeti, üretim ve tüketim potansiyeli gibi parametrelere bakıldığında aslında kasaba merkezi kendisine bağlı yukarıda ifade edilen iskân birimleriyle benzerlik arz eder. Diğer bir ifadeyle Eğin merkezi o dönem şartlarında büyük bir köy görünümündedir.

Osmanlı'da Nüfus Sayımları: Toplum içerisinde var olan sosyal grupların tanımının yapılmasında nüfus sayımlarının önemi büyüktür. Bu hususta sağlıklı analizler yapabilmek ancak yapılmış olan nüfus sayımlarıyla mümkündür. Çünkü nüfus sayımları; "*toplumu meydana getiren fertlerin sayısını,*

(Salık Derbendinin ağzında) *Derbentçi*, Postu Köyü (Kapulu Derbendi) *Derbentçi*, s.550, Hudi Köyü *Derbentçi*, s.552, Esirgit Köyü *Derbentçi*, s.552, Urek Köyü (Menzilgah), *Menzilci*, s.557, Pertutah Köyü (Menzilgah), *Menzilci*, s.561, Çat Köyü (Menzilgah), *Menzilci*, s.576, Sivkar Köyü *Köprücü*, s.579, Ofuz Köyü *Köprücü*, s.580 ve Gökseki Köyü *Menzilci*, s.583. Köylüler bu hizmetleri karşılığında *avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiye'den* muaf tutulmuşlardı. *BOA. MAD. 5152. s.651.* 19.yüzyılda bu yolun güvenliği, redif askerleri tarafından sağlanmaktadır. Örneğin; 20 Temmuz 1836'da *Hayrabeli* derbendine tayın olan Büyükbaş Hasan Ağa'ya 100 kuruş ve 6 neferin her birine 60 kuruş ve *Hustabeli* geçidinin güvenliğinden sorumlu Kara Mehmet'e 100 kuruş ve 6 neferin her birine 60 kuruş verilmiştir. *Eğin Şer'iyye Sicili 4. 84/35, 85/35, 316/114.*

14. Bugün dahi Eğin'de derin kanyonların arasından geçen Fırat nehrinin sularını tarımda kullanmak oldukça zordur. Sarıçiçek Yaylası'ndan kaynağı çıkan ve Eğin'in içerisinden geçen "*Kadı Göl Çayı*", kasabanın su ihtiyacı karşılamakta ve ayrıca yamaçlarında bağ ve bahçecilik yapılmasına imkân vermektedir.

yaşlarını, cinsiyetlerini, dillerini, dinlerini, coğrafi ve ekonomik sektörler itibariyle dağılımlarını, öğrenim durumlarını, mesleklerini ortaya koymak için yapılan veri toplama çabalarıdır.”¹⁵

Bu veri toplama çalışmaları, kuşkusuz araştırmacılara ele aldıkları dönem açısından büyük imkânlar sağlamaktadır. Sosyal yapının temel unsuru olan nüfus, toplumun mevcut niceliğini ifade etmekle birlikte, o toplumun iktisadi, sosyal ve kültürel birçok hadiselerini de izah etmekte önemli bir rol oynamaktadır. Nüfus, sadece günümüzde değil, eskiden beri dünyada, gerek askerî ve gerekse malî konulardan dolayı dikkati çekmiş, bu sebeple, nüfus miktarını tespit etmek için dönemin şartlarına ve ihtiyaçlarına göre tahrirler yapılmıştır. Eski dönemlere ait bu tahrirleri ve nüfus verilerini değerlendirmek üzere “*tarihi demografi*” diye bir bilim dalı teşekkül etmiştir.¹⁶

Osmanlı Devletinde nüfus kayıtlarının başında, tahrir defterleri ile diğer nüfus sayımları gelmektedir. Osmanlı Devleti, daha erken zamanlarından itibaren fethedilen bölgede, öncelikle nüfus ve arazi tahriri yapmaktaydı.¹⁷ Başlangıçta Osmanlı nüfus sayımlarının nedeni, devletteki toplam nüfusun ya da toplumsal-etnik yapılanmaya ilişkin ayrıntıların doğru olarak kaydını yapmak gibi bir istekten ibaret değildi. XV-XVI. yüzyıllardaki tahrirler,¹⁸ yetişkin erkekleri, özellikle vergi ödeyen kişi olarak hane reisiyle birlikte bekârları ve diğerlerini içeriyordu.¹⁹ XVII. yüzyıla kadar, periyodik denebilecek nitelikte olan bu tahrir defterlerinin yerini, avâız vergilerin toplamak için oluşturulan avâız defterleri almıştır. XVIII. yüzyılda müstakil avâız defterlerine ilave olarak, kadı sicillerindeki tevzî defterleri de tutulmaya devam edildi. Her ne kadar bu tahrirler yapıldığı dönemin, nüfusuna ait bazı bilgileri veriyorsa da, bunlar günümüz anlayışına uygun nüfus sayımı demek mümkün değildir.²⁰ 1831’den ise modern anlamda nüfus sayımlarına adım atıldı.²¹ Bu nüfus sayımlarını, temettuat sayımları,²² askere almak amaçlı ya

15. Abdulkadir Gül-Salim Gökçen, *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010, s.36.

16. Ö. Lütfi Barkan, “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, Cilt: X, İstanbul 1956, s.1-26.

17. Ö. Lütfi Barkan, Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, TTK. Yayınları, Ankara 1988.

18. Ö. Lütfi Barkan, “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, (İstanbul 1941), s.29-59.

19. Erhan Afyoncu, “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2003, s.267-286.

20. Abdulkadir Gül, *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir Antakya*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014, s.12-16.

21. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TÜİK Yayınları, Ankara 1997, s.10-20.

22. S.Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Belleken*, LIX/225, Ankara 1985, s.395-412.

pılan çeşitli sayımlar, devlet ve vilayet salnameleri,²³ seyyahların bildirdikleri²⁴ ve İttihat ve Terakki dönemindeki nüfus sayımları²⁵ takip etti.

Özetle, Osmanlı Devleti, bilimsel demografi tekniklerini ilk olarak Tanzimat'la birlikte kullanmaya başladı, sosyal ve iktisadi hayatın değişik yönlerini genel hatlarıyla bu şekilde ortaya koymaya gayretindeydi. Her ne kadar devlet, vergi verecek kişi sayısını ve orduya alınacak erkek nüfus potansiyelini belirlemek amacıyla demografik çalışmalar yapmış ise de bu sayımlar, sadece nüfusun genel hatlarını belirlemede önemli rol oynadı. Modern anlamda nüfus sayımları I. Dünya Savaşı'ndan sonra ulaşım ve teknolojik gelişmelere de paralel olarak daha doğru ve birçok parametre esas alınarak yapıldı.

Osmanlı'da Nüfus Sayımlarının Güvenirliliği: Geçmişten beri, nüfus sayımlarında kesin bilgilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu sorun bugün bile, üstelik en gelişmiş ülkelerde de devam etmektedir. Örneğin ABD'de 1 Nisan 1980 tarihinde yapılan nüfus sayımında milyonlarca insanı eksik sayılmıştır.²⁵ Osmanlı nüfus sayımlarının geçerliliğini tartışırken, dönemin şartları ve günümüzde en modern ülkelerde bile karşılaşılan sorunların varlığını dikkatten kaçırmamalıyız. Nüfus sayımlarında karşılaşılan ve doğru bilgiye ulaşmayı zorlaştıran bazı temel zorluklar vardır. Bunları “*kapsam hataları*” ve “*içerik hataları*” olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür.

Nüfus sayımlarında karşılaşılan temel sorunlardan birincisi, bazı kimselerin hiç yazılmaması, bazı kişilerin ise birden çok yazılmasıdır.²⁷ Özellikle kadın nüfusun erken dönemlerde hiç kaydedilmemesi, geç dönemlerde ise eksik sayılması, Osmanlı nüfus sayımlarının ortak zaafıdır. Çünkü daha başından beri Osmanlı Devleti, askerlik ve vergi işleri için sadece erkek nüfusu kayıt altına alıyordu. Ayrıca kırsal kesimde toplumun kapalı yapısı, kadınları saymayı güçleştiriyordu.

Eksik sayımlardan payını alan bir diğer kesim ise, göçebe aşiretlerdi. Temel veriler, aşiret reislerinin verdiği bilgilere dayanıyordu. Hareket hâlinde olan bu aşiretlerin en azından büyük kısmını tespit etmek, saymak ve kayda geçmek uzun süre mümkün olmadı. Ayrıca ana yerleşim yerlerine uzakta kalan, arazi şartlarının ulaşımı güçleştirdiği sahalarda da eksik sayımların olması kaçınılmazdı. Gayr-i Müslim nüfus genellikle önemli ticaret merkezlerinde yerleşik yaşadığından, göçebe hâlde ve önemli merkezlere uzak yerlerde yaşayan Müslüman nüfusa göre daha sağlıklı şekilde kayıt altına

23. Hasan Duman, *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1982, 17.

24. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, s.361-366.

25. BOA. DH. SN. THR. 82/55. (1918 gizli nüfus sayımı).

26. Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s.42.

27. Salih Şahin, *Nüfus Gerçeği*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012, s.36.

alınmıştır. XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yerleşik hayata geçirilerek kayıt altına alınmaya başlandılar; bu işlem yüzyılın başında da devam etti. Diğer taraftan eksik sayımlar, modern araştırmacılar tarafından %8'lik bir hata payıyla telafi edilmektedir.²⁸

Diğer taraftan, devletlerin uyguladığı politikalar nedeniyle bilgiler üzerinde oynamasıdır.²⁹ Osmanlı resmi nüfus sayımlarının yapılmasında, vergi koyma, askere alma, ulaşım ağını kurma, idari bölgelerin sınırlarını tespit etme gibi bütünüyle uygulamaya yönelik amaçlar güdüyordu.³⁰ Doğal olarak bu sayımların, mümkün olduğu kadar doğru olması ve gerçeği yansıtmaması gerekiyordu.³¹ Bu bakımdan Osmanlı Devletinin bilgiler üzerinde oynamaya yaptığını söylemek için hiçbir neden yoktur. Bunun aksini gösteren herhangi bir veri de bulunmamaktadır.³²

Osmanlı nüfus sayımlarında farklı sayım yöntemleri kullanılmıştır. Osmanlı Devleti, 1829 yılında kurduğu nüfus kayıt düzenini, 1853'deki Kırım Savaşı'na kadar oldukça düzenli sürdürdü. Kazalardaki nüfus memurları, bütün doğum, ölüm ve göçleri kayıt altına alıyor, bunlar yıl içinde birkaç kez merkeze gönderiyorlardı.³³ Sonraki dönemlerde karşılaşılan zorlu şartlar, bu çalışmaların sağlıklı ve sistemli şekilde yürütülmesini zorlaştırdı. Belirtmek gerekir ki Osmanlı idaresi, son dönem nüfus sayımlarında Avrupa veya dünyadaki uygulamaları yakından takip etmiştir. Osmanlı kendi geleneksel tahrir geleneğini, dönemin şartlarına göre uyarlamak amacıyla, 1886 yılında ABD'deki sayımları dahi incelemiştir.³⁴

1893 yılı nüfus sayımının yapıldığı sırada, nüfus sayım esasları ile ilgili olarak 1881-82 yılındaki sayım ve kayıt düzeni yürürlükteydi. 1881 yılında sultan tarafından onaylanarak yürürlüğe giren "*Nüfus Defterleri Yönetmeliği*", sayım işlemi, nüfus kaydı, idari örgütlenme gibi birçok hususu kapsıyordu. Bu yönetmeliğe göre, sayımda kişinin adı ve lakabı, baba adı, adresi, yaşı, dini, mesleği ya da görevi, seçmenlik statüsü, engelli ise engellilik durumu ve medeni hali gibi bilgileri kaydediliyordu.³⁵

Osmanlı döneminde nüfusun belirlenen bir takvime göre yapıldığını söylemek mümkün değilse de, kayıtlarda bir süreklilik olduğunda şüphe yoktur.³⁶ Doğrudan ve dolaylı olarak farklı isimler altında tutulan nüfus

28. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s.47.

29. Şahin, *Nüfus Gerçeği*, s.36.

30. Mutullah Sungur, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus ve Nüfus Sayımları", *Osmanlı*, Cilt:4, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999, s.561.

31. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, s.19, 35. vd.

32. Tevfik Çavdar, "Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri", *Osmanlılar*, Cilt:4, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999, s.551.

33. Sungur, "Nüfus ve Nüfus Sayımları", s.561-63.

34. Samuel S.Cox, *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York 1893, s.43-44.

35. Çavdar, "Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri", s.555.

36. Kemal H. Karpat, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/1882-1893", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt:9, Sayı:2,1978, , s.237-274.

kayıtları, günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı nüfus istatistikleri “*Sicil-i Nüfus ve İstatistik Dairesi*” olmak üzere iki daire tarafından tutuluyordu. Bu iki daire farklı bakanlıklara bağlıydı ve birbirlerinden bağımsız çalışıyorlardı; istatistiklerini birbirine başvurmadan derliyorlardı.³⁷ Bu durum, araştırmacılara karşılaştırma yapma ve bu sayede sayımların güvenilirliğini tespit etme imkânını vermektedir.

Bu hususta belirtilmesi gereken diğer bir husus ise nüfus sayımlarında görev yapacak kişilerin eğitimidir. Tahrir defterlerini, görevli memurlar tutardı. Bunların diğer bir ismi ise il yazıcılarıydı. Bürokraside uzun yıllar çalışmış, yazıları oldukça düzgün, defter tutma usulünü bilen ve güvenilir kişilerden seçilirdi. Bu kişiler başkanlığında sayım nerede yapılacaksa, orada bir komisyon oluşturulur ve eski defterlerde esas alınarak merkezden yani varsa şehirden başlamak üzere o idari ünite sayılır ve defterler temize çekilerek defter oluşturulurdu.³⁸ 1881-82 yılları düzenlemesine göre, nüfus sayımları her kazada oluşturulan kurullar tarafından yapılıyordu. Kurul üyeleri, kaza idare meclisi ve belediye meclisinden birer üye, bir nüfus memuru ve bir askeri memurdan teşkil ediliyor, başka dini topluluklar varsa, bu kurula her Gayr-i Müslim cemaatten bir üye, bir nüfus kâtibi ve yardımcısı da ekleniyordu. Kurulun yaptığı sayımın güvenilirliğini teyit için muhtar, imam veya cemaat kurulu tarafından onaylanması gerekiyordu.³⁹ Bunların dışında Osmanlı nüfus sayımlarını yorumlamamızı zorlaştıran önemli etkenlerden biri, idari yapının sık sık değiştirilmesidir. Sınırların sıklıkla değiştirilmesi yanında, sayımlar sırasında idari sınırların kesin sınırlarının nereden geçtiği açıkça tespit edilmemiştir.

2. EĞİN KAZASI NÜFUS DEFTERLERİNİN TANITIMI

Çalışmaya konu olan Eğin kazası nüfus defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Nüfus Defterleri Seleksiyonunda bulunmakta olup “*NFS. d.*” koduyla tanımlanmıştır. Bu defterlere genel olarak bakıldığında, dönemin nüfus mevzuatının yürürlükte olduğu görülür. Yerel idareciler tarafından kaleme alınan bu defterler özenle tutulmuştur. İncelemeye konu olan 7 nüfus defterinin 6’sı mufassal 1’i ise icmaldir. Bu defterlerin tarihleri, hangi bilgileri içerdikleri, hangi zümreye ait oldukları, hangi maksatla tutuldukları ve nasıl bir yöntem uygulandığı, defterlerin durumu, bazı kavramlar ve yazı karakterleri gibi daha birçok husus tafsilatlı şekilde izah edilecektir.

37. Karpat, “Records and the Census of 1881/1882-1893”, s.237-274.

38. 4 Eylül 1881 tarihli *Sicil-i Nüfus Nizamnamesinde* sayımların nasıl yapılacağı ve bu işte görevlendirilen personelin vasıfları belirtilmiştir. *BOA. DH. MKT. 1531/13.*

39. Ali Güler, “Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Türkiye’nin Demografik Durumuna Genel Bir Bakış”, *Osmanlı*, Cilt: IV, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999, s.568.

a. NFS. d. 2610 numara ve 1833 tarihli Nüfus Defteri

Eğin kazasına ait bu mufassal nüfus defteri 1-317 sayfadır. Defterin 1. sayfasının baş kısmında “Eğin kazasının nefsi-i kasaba ve kura ve Puşadi nahiyesinde vâki kuralarda mevcut ve diyar-ı âhar da olan nüfus-u zükur ehl-i İslam ve ehl-i zimmet ber-mûcib zîr ve sıra ve rakam ve hane itibariyle müceddeden tahrir olunacak defter suretidir ki ber-vech-i âti zikir olunur” ifadesinde defterin künyesi ve bu sayımın neden yapıldığı izah edilmiştir. Daha sonra kasaba merkezini oluşturan mahallerin nüfus sayımına geçilmiştir. Defterde, her bir kişiye hane sıra numarası verilmiş ve kişilerin yaşları isimlerinin hemen altında belirtilmiştir. Diğer tarafta kazada idareci olan mahalle imamları ve muhtarları gibi ileri gelenlerin isimlerinin önünde sıfatları kullanılmıştır. Ayrıca kişilerin fiziksel özellikleri ve akrabalık durumları klişeleşmiş bir teknikte dile getirilmiştir. Örneğin “emred” tabiriyle kişilerin yaşları rumuzlandırılmıştır. Kişilerin akrabalıklarını belirtmek için ise “karındaşı”, “karındaşı oğlu”, “emmisi oğlu”, “oğlu” ve diğer oğlu” gibi ibareler göze çarpmaktadır. Diğer taraftan bazı isimlerin üstünde veya altında, sayım esnasında Eğin’de bulunmayanların nerede olduklarına dair küçük notlar düşülmüştür. Nerede oldukları tam bilinmeyenler içinde “diyar-ı âhar” kaydıyla durumları tasvir edilmiştir. Ayrıca bazı isimlerin üzerinde ise Eğin’den göç edenlerin gittikleri yerlerde ne işle iştigal ettiklerine dair kayıtlar vardır. Örneğin 41. sayfa ve 76 hane numarasındaki kayıttaki “asitanede kasab” şeklinde göç edenin durumu belirtilmiştir. Defterdeki bir kısım isimlerin önünde, şahıslarının aile veya şan ve şöhretlerine dair bilgiler bulunurken, bir kısmında da bu kayıtlar bulunmamaktadır. Hane numaraları ve kişilerin yaşları kırmızı mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Her mahalle sayımının sonunda, hane ve nefer sayıları toplam verilmiştir. Ancak kâtibin verdiği bu rakamları test ettikten sonra doğrulunu kabul etmek daha uygun olacaktır.

Bu defterin 25, 29, 37 vb sayfalar boştur. Mahalle ve köy sayımı tamamlandığında yeni mahalle veya köye başlanırken, sayfanın sağ taraftaki varak boş bırakılıp, sol taraftaki varaktan kayıt başlamaktadır. 32. sayfanın başında “bazı isimlerin sehven yanlış tahrir edildiği” şeklinde durum ifade edilerek, bu kişilerin üzeri kırmızı kalemle çizilmiştir. Mahalleler genellikle tek başlık altında kayıt edilirken, bazı sayılan mahalleler ise 33. sayfada ki şu örnekte olduğu gibi “mahalle-i Balı oğlu ve Sofu oğlu tâbi-i Eğin” aynı başlık altında toplanmıştır. Bu durum muhtemelen sayım esnasında küçük mahallelerin birleştirilmesiyle alakalıdır.

Diğer taraftan bu defter bizlere, bazı mahallelerin kimler tarafından kurulduğuna dair ipuçları sunmaktadır. Örneğin 39. sayfada “mahalle-i Genç Ağa” başlığındaki ilk kayda bakıldığında “Genç Ağa toruni koyu sakallu Hacı Ali Beğ bin Mustafa” ve bu hususla alakalı 46 sayfa “mahalle-i Hacı Yusuf oğlu” ilk kayıta “Hacı Yusuf oğlu ak sakallu Hacı Gümüüş bin

Abbas” gibi örneklerde de görüldüğü üzere, bu mahallerin kimler tarafından kurulduğuna dair bazı bilgiler mevcuttur.

Defterin 66. sayfasından sonra Müslim köy kayıtları başlamaktadır. 132. sayfadan itibaren ise köylerdeki “*ehl-i zimmet*” sayımına geçilmiştir. Ve isimlerin üzerinde, cizye gelirlerinin tespiti için reaya ekonomik durumlarına göre “*ala*”, “*evsad*” ve “*edna*” şeklinde sınıflandırılmıştır. Buluş çağına girmemiş zimmî çocukların isimlerinin üzerinde bu tarz vergilendirme kaydı yoktur. Defterin bu kısmında klasik cizye defterlerindeki kayıt ve vergilendirme tekniklerinin kullanıldığı görülür. 159. sayfada “*berâ-i defter-i mahalle-i Keşiş Artun*” örneğinde olduğu gibi kaza merkezindeki zimmî nüfus mahalleler şeklinde taksim edilmiştir. 173. sayfadan itibaren “*Puşadi nahiyesine*” bağlı köylerdeki nüfus kayıtları başlamaktadır. Defterin 251. sayfasının alt kısmında, şu ana kadar sayılan nüfus Müslim ve Gayr- i Müslim ve ayrıca kasaba merkezi, dağ köyleri ve Puşadi nahiyesine bağlı köylerdeki nüfus, hane adedi ve nefer sayısına göre icmal şeklinde verilmiştir. Aynı sayfada defter, Eğin kadısı Es seyyid Mustafa Hulusi Efendinin mührüyle tasdik edilmiştir. 252. sayfadan itibaren köylerdeki zimmî nüfusun sayımına devam edilmiştir. Buna ilave olarak 315. sayfada sayılan nüfus, Eğin kadısının mühürle tasdik edilmiştir. 316 sayfa ise boştur. Defterde rik’a yazısı kullanılmamıştır. Okunmayan, yırtık sayfa yoktur.

b.NFS. d. 2624 numara ve 1833 tarihli Nüfus Defteri

Eğin kazasına ait bu nüfus defteri icmaldir ve 2-8 sayfadan oluşmaktadır. Ancak 8. sayfa boştur. Yalnızca Müslümanların nüfus bilgilerini içeren askeri nitelikli bir defter olup, sayılan nüfus “*neferan*”, “*tüvana*” ve “*müsinn*” şeklinde yaş grubuna göre tasnif edilmiş ve sayılan her mahalle ve köyün hemen alt kısmına, yukarıda ifade edilen tasnife göre kayıtları düşülmüştür. Kayıtların tutulmasında siyakat yazısı tercih edilmiştir. Defterin ilk sayfasında “*kaza-i Eğin*” ibaresinden sonra “*nefs-i Eğin*”deki 16 mahallenin nüfus miktarı bulunmaktadır. Daha sonra köyler, nahiyeler başlığı altında tıpkı mahalle kayıtlarında olduğu gibi sayılmıştır. Nüfus verileri ve rakamları mukayese edildiğinde, bu defterin aynı tarihli *NFS. d. 2610* nolu mufassal defterin icmalı olduğu anlaşılmaktadır.

c.NFS. d. 2611 numara ve 1840 tarihli Nüfus Defteri

Eğin kazasına ait bu mufassal nüfus defteri 2-409 sayfadır. Bu defter, kazadaki Müslim ve Gayr- i Müslimlere dair nüfus bilgilerini içermektedir. Defterin ilk sayfası ebru süslemeli olup, üzerinde “*sin defter-i nüfus ehl-i İslam kaza-i Eğin vâcib sene 1256*” ibaresi ve 2. sayfanın baş kısmında ise “*ehl-i İslam kasaba-i nefsi-i Eğin*” kaydı mevcuttur.

Bu başlığın hemen altında Eğin kasabasının mahallerindeki nüfus kayıtlarına geçilmiştir. Defterde kişilere hane ve sıra numarası verilmiş ve yine isimlerin alt kısmında yaşları belirtilmiştir. Ayrıca kişilerin fiziksel özelliklerle-

rine dair bilgilerde vardır. Sayım sırasında Eğin kazasında bulunmayanlar ise “*mefkud*” ibaresiyle tanımlanmış, bu kişilerin gittikleri yerler isimlerinin üstüne veya altına notlar düşülmüştür. İlave olarak çocuk veya gençliğe adım atanlar “*emred*” veya “*şâbb emred*” ifadeleriyle durumları tanımlanmıştır. Bunun yanı sıra sayım esnasında askerde olanlar, hangi askeri birlikte ve nerede olduklarına dair isimlerinin altlarında bilgiler vardır. Diğer taraftan kaza idarecileri, mahalle muhtarları, dini görevliler ve esnaf zümresine dair küçük notlarda göze çarpmaktadır.

Defter tutuma tekniğinden kaynaklanmış olsa gerek, mahalle veya köy kayıtlarının sonlandığı, yeni mahalle veya köy kayıtları başlandığında, defterin sağ tarafı boş bırakılmış ve sol tarafından itibaren kayıt işlemine başlanmıştır. Muhtemelen bu durum, yeni kayıtlar olur düşüncesiyle bir önlem olarak yapılmıştır. Diğer defterlerden farklı olarak bu defterde, vefat edenlerin isimlerinin üstünde “*fevt*” ibaresi bulunmaktadır.

Defterin 85. sayfasından itibaren köylerin kayıtlarına başlamaktadır. Kazaya ait diğer defterlerden farklı olarak bu defterde, köylerin isimlerinin önünde çeşitli derkenar kayıtlar vardır. Ayrıca hane ve sıra numaraları her köy kaydıyla sınırlıdır. Her yeni köy kaydında yeni hane ve sıra numarası verilmiştir. 251. sayfada “*yekûn hânehâ-i mezkûre icmal 2515*” ve “*yekûn nefaran-ı mezkûre icmal 6439*” şeklinde kayıtlar mevcuttur. 254 sayfanın başında “*reayayı nefis-i kasaba-i Eğin*” ibaresi olup, bundan sonra Gayr- i Müslimlerin mahalle kayıtlarına devam edilmiştir. İlave olarak ilk defa bu defterde karşılaştığımız diğer bir uygulama ise zimmî reayanın yaş durumuyla alakalı tasnif şeklindedir.

Defterin 409. sayfasında “*Eğin kadısı Es Seyyid Yusuf Efendi*” nin ismi ve mührünü görmekteyiz. Daha sonra “*yekûn hânehâ-i mezkûre icmal 1530*” ve “*yekûn nefaran-ı mezkûre 4240*” ibareleri göze çarpmaktadır. Bu ifadelerle defter kaydı tamamlanmıştır. Bu defterin kayıt tertibi birçok yönüyle diğer defterlerin kayıt tekniğine benzerlik gösterir ve rik’a yazısı kullanılmıştır. Okunamayan, yırtık sayfa yoktur.

ç.NFS. d. 2612 numara ve 1845 tarihli Nüfus Defteri

Eğin kazasındaki yabancılara ait nüfus kayıtlarını ihtiva eden bu muassal defteri 21 sayfadan ibarettir. Defterin sol tarafında sayfa numaraları tek haneli olarak verilmiştir. Defterin 1. sayfasında ebru süslemesi üzerinde büyük harflerle sadece “*Arabgir*” ibaresi bulunmaktadır. 2. sayfa boştur. 3.sayfada “*eyalet-i Maden-i Hümayun kaza-i Eğin ’de yabancı İslam ’ın nüfus kayıdır*” şeklinde defterin hangi maksatla oluşturulduğuna dair ibare bulunmaktadır. 4. sayfanın baş kısmında “*Arabgir sancağında vâki ’ Eğin kazasının nefis-i kasaba ve kuralarında bulunan yabancının bir küt’a defteridir ki ber-vech-i âti zirk olunur*” şeklindeki kayıttan sonra, mahalle ve köy ayrımı yapılmadan kazadaki yabancıların nüfus kayıtlarına geçilmiştir.

Bu defterde, kazada meskûn her bir yabancıнын kefil olarak yine o kazadaki yerli ahali ve ileri gelenlerin kefil oldukları görülür. Yabancıların isimlerinin hepsinin üzerinde “*kefil-i*” şeklinde yatay surette kayıtlar vardır. Ayrıca kayıt edilen kişiye “*hane*” numarası verilmiştir. Defterin 1-12 sayfa aralığı yabancı Müslimlere, 14-19 sayfa aralığı ise yabancı reaya, yani Gayr-i Müslimlere ait bilgiler bulunmaktadır. 12. sayfada yabancı Müslimlerin sayımı bitmiş ve defterin hemen alt kısmında “*neferan: 61 tûvâna, 22 müsinn, 7 sabî, cem'an 90*” şeklinde toplam nüfus yekûn verilmiştir. 13. sayfa boştur. 14. sayfanın baş kısmında “*zıkr olunan Eğin kazasında bulunan yabancı reayanın beyanıdır*” şeklinde ibare bulunmakta olup tıpkı yabancı Müslümanlardaki gibi kayıt usulü takip edilmiştir. 19. sayfada toplam nüfus verilmiştir. 20. sayfa boştur. 21. sayfada dokuz azanın mühürleriyle defter tasdik edilmiştir. Mühürlerden ikisinin sahibinin Gayri Müslim toplumun idarecilerine ait olduğunu “*vekîl-i millet aza*” şeklindeki ibareden anlamaktayız.

Ayrıca defterde, kişilerin şah, şöhretleri, fiziksel özellikleri, nereden geldikleri tek tek belirtilmiştir. Yine Eğin’de hangi köy veya mahallede kimin yanında ne işle iştigal ettiklerine dair oldukça açık kayıtlar vardır. Yaş ve hane tabirleri siyakat yazı türüyle tutulmuştur. Her kaydın altına “1” rakamı düşülmüştür. Bundan murat tek bir kişinin kaydı olduğunu vurgulamak olmalıdır.

Bu defterde yabancıların aralarındaki yakınlık dereceleri; baba-oğul, kardeş, amca, yeğen vb şekilde akrabalık durumları dair notlar düşülmüştür. Defterde bu tarz akrabalık ilişkileri “*oğlu*”, “*karındaşı*”, “*yeğen*”, “*oğulluğu*”, “*ammisioğlu*” gibi ifadelerde somutlaştırılmıştır. Defterlerde kişiler akrabalıklarına göre yan yana ve ayrıca benzer yerden göç edenler ise bir grup olarak tek tek kayıt edilmişlerdir. Yine kişilerin fiziksel özelliklerine dair boy uzunluğu için “*uzun*”, “*orta*”, “*kısa*” sıfatları kullanılırken, “*sakıllı*” ve “*bıyıklı*” olup olmadıkları eğer sakal ve bıyıkları var ise bunların renkleri “*kızıl*”, “*ağ*”, “*siyah*”, “*kır*”, “*sarı*”, “*kumral*” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca bu defterde, kazaya ait diğer mufassal defterlerde olduğu gibi çocuk ve genç yaşta olanları ifade etmek için “*şâbb-ı emred*” veya sadece “*şâbb*” sıfatları benimsenmiştir. Bunlardan birincisi, “*sakal, bıyığı çıkmamış genç*”, ikincisi ise bıyığı yeni terlediği için “*dört kaşlı*” anlamında tanımlanmıştır. Ergenlik yaşındakiler için “*ter bıyıklı*” ifadesine yer verilmiştir. Hülâsa bu defter bize yabancı Müslim veya reayanın yaşlarını, Eğin’e nereden geldiklerini, ne işle uğraştıklarını, milliyetleri ve fiziksel özelliklerine dair geniş bilgiler sunmaktadır. Yazı tarzı rik’a ve bazen siyakat şeklinde olup, oldukça okunaklıdır. Defterde silik veya yarım kalmış bir kayıt yoktur.

d. NFS. d. 2614 numara ve 1845 tarihli Nüfus Defteri

Bu defter Eğin esnaf zümresi ve onların kefalet kayıtlarını içermekte olup, 2-104 sayfadır. Defter hem Müslim hem de Gayr-i Müslim esnafın ke-

falet kayıtlarını içerir. Defter kaydında tıpkı NFS.d. 2615 nolu defterin tertip tekniği uygulanmıştır. Defter “Eğin kazasında kâin kâffe-i esnafatın rabt-ı kefalet defteridir ki ber-muceb-i âti zirk olur” şeklindeki ibareyle başlar. Esnaf zümreleri “*der bayan-ı esnaf-ı debbağan*” örneğinde olduğu gibi bir başlık altında toplanmıştır. Diğer taraftan defterde; büyük esnafın küçüğüne doğru, önce Müslim sonra ise Gayr-i Müslim esnafın kefalet işlemlerinin kayıtları bulunur. Esnafın vergi ödeme, kurallara uyma hususunda birbirlerine kefil oldukları görülür. Yine kefalet işlerinde esnaf kethüdaları, köy ihtiyarları, kocabaşılar, muhtarların ve ileri gelen ailelerin bu kefalet işlerinde kefil oldukları görülmektedir. Sırasıyla defterde şu esnaf zümrelerinin kayıtları vardır: Mutafciyan, kürkçiyen, çulhacıyan, boyacıyan, berberan, dellalan, yorgancıyan, fırıncıyan, attaran, poliçeçi, hekim, duhancıyan, tüccaran, çilingirci, tüfenkciyan ve kılınçciyan, hamamcıyan, kahveciyan, sınıkçıyan, hancıyan, kalaycıyan, kuyumcuyan, çerçi ve bohçacı, kebabcıyan, çömləkçi ve kerpiçciyan, değırmenciyan, işkenbeciyan, kasabcıyan, bakkalcıyan, ameleciyan, bargirciyan, katırcıyan, urgancıyan, hızarciyan, dülgerciyan, divarcıyan ve kelekciyan.

Ayrıca defter, kazada esnaf örgütlenmesi ve idarecilerine dair bilgileri de içermektedir. Esnaf yevmiyeleri ve esnaf kollarına bağlı olanların isimleri tek tek tutulmuştur. Bu bilgilerden kazadaki hangi esnaf kollarının daha etkin olduğuna dair bilgiler vardır. Her esnaf grubundan sonra defterde bu sayımın ve kefalet uygulamasının neden yapıldığı, nasıl yapıldığı ve kimlerin bu sayımda görevli olduklarına dair kısa notlar bulunmaktadır. Defterin son sayfasının ise kaza ve esnaf yöneticilerin mühürleriyle de tasdik edildiği görülmektedir. Ayrıca, esnaf zümrelerinden kiralık dükkânda bulunanlar “*ıcarcıyan*” başlığı altında durumları tanımlanmıştır.

e. NFS. d. 2613 numara ve 1845 tarihli Nüfus Defteri

Bu mufassal defter, Eğin’deki Müslüman ahalinin mahalle ve nahiye esasına göre tanzim edilmiş bir kefalet defteridir ve 2-197 sayfadır. Defter; “*Eğin kazası ehl-i İslam’ın ikiyüz altmış bir senesi Ramazanın on üçüncü gününün bidâyetiyle altmış iki senesi Seferinin on üçüncü gününün gurrasine kadar hüsn-ü hitam kılınan defterdir*” şeklindeki ibareyle başlar. 2. sayfanın hemen baş kısmında “*Diyarbakir eyaletindeki Arabgir livası uhdesinde bulunan ehl-i İslam’ın ikiyüz altmış bir senesi Ramazanın on üçüncü gününün bidâyetiyle altmış iki senesi Seferinin on üçüncü gününün gurrasine kadar hüsn-ü hitam kılınan defterdir*” şeklinde defterin künyesi ve tarihi belirtilmiştir.

f. NFS. d. 2615 numara ve 1845 tarihli Nüfus Defteri

Bu mufassal defter Eğin kazası merkez ve nahiyelerde meskûn Gayr-i Müslim ahalinin kefalet maksadıyla yapılan sayım defteridir ve 2-124 sayfadır. 2-81 sayfa aralığı mahaller, 82-124 sayfalar ise köylerden oluşur. Defterin baş kısmındaki kayıta; “*Diyarbakir eyaleti dâhilinde Arabgir livası uh-*

desinde Eğin kazasında mütemekkin efrâd-ı reayanın iki yüz altmış bir senesi Ramazanın on üçüncü gününden iki yüz altmış bir senesi Seferinin on üçüncü gününe kadar olan rabt-ı kefâlet defteridir” şeklinde ibare bulunmaktadır. Daha sonra defter; “*der neferât-ı reayayı millet-i Ermeniyân- kasaba-i Eğin*” şeklinde devam eder. Bir alt satırda “*der mahallat-ı reayayı millet-i Ermeniyân der nefis-i kasaba-i Eğin*” şeklinde sayım, önce mahalleden başlamış sonra ise merkeze en yakın köyden itibaren sayım devam etmiştir.

NFS.d. 2613 ve 2615 nolu defterlerin özellikleri birbirine çok benzerdir. Bu iki defter arasındaki tek fark birinin Müslim diğerinin ise Gayri Müslim defteri olmasıdır. Bu iki defterdeki bilgileri tekrar etmemek için, bunların müşterek özellikleri genel bir tasnife tabi tutulmuştur.

Defterlerde sayım esnasında Eğin’de bulunmayanların nerede oldukları kırmızı mürekkeple, isimlerinin üzerine eğik şekilde yazılmıştır. Yine kişilerin kimlerle akraba olduğu ifade edilmiştir. Kişilerin yaşları, evlerinin hane numaraları belirtilmemiştir. Mükellefiyetlerde kimin kime kefil olduğu isimlerinin üzerine siyah mürekkeple yazılmıştır. Kefil akraba ilişkilerine dair ipuçları gözlemlenmektedir. Ayrıca bu defterler, kazadaki vergi uygulamaları, üreten ve askerlik çağına gelmiş olanlara dair geniş bilgiler içermektedir. Bu dönem Eğin kazasının hangi idari üniteye bağlı olduğu, mahalle ve nahiyeye isimleri gibi idari taksimata dair bilgiler bulunmaktadır. Bu iki defter tıpkı diğer mufassal defterler gibi şahıs isimlerine dair oldukça geniş envanterler sunmaktadır. Bu bilgilere ilave olarak ortalama bir hanenin kaç kişiden oluştuğu, ortalama insan ömür, nüfusun yaş dağılımı vb dair ipuçları vardır.

Kaza nüfusuyla alakalı diğer bir hususta engellilerdir. Kaza nüfusun çok az bir kısmı, *sağır*, *âmâ* (kör), *çolak*, *topal*, *meczup* (deli), *alil* (sakat), *mariz* (hastalıklı), *yekçeşm* (tekgöz), *ucme* (dil tutukluğu), *ahraz* (sağır ve dilsiz) olarak tanımlanmışlardır.

Bu defterlerde ayrıca, göç eden nereye gitmiş ise o yerin adı beyan edilmiştir; ancak İstanbul için bazen “*asinate*, *bazen asitane-i şahane*, *asitane-i saadet*, *der aliye*, *asitane-i aliye*, *der sadet*” gibi başkentin muhtelif adları kullanılmıştır. Müslim defterinde ayrıca askerde olanlar “*mülk-i askeriye*, *silk-i askeride*, *redif askeride*, *silk-i askeri nizamiyede*, *silk-i askeri redifte veya nizamiye askerinde*” şeklinde isimlerin üzerinde kayıtlar düşülmüştür. Her iki defterde de yine isimlerin üzerinde sayımda ulaşılamayan kaçakları ifade etmek için “*mefkud*” tabiri tercih edilmiştir. Eğin’de olmayanların gittiği yer tam olarak bilinmiyorsa “*Rum-eli sevhillerinde*” veya “*Aydın sevhillerinde*” şeklinde genel ifadeler kullanılmıştır. İsimlerin üzerinde örneğin “*Edirne’de*, *mefkud*” veya “*silk-i askeride*” tabirlerini tekrar etmemek için tapu tahrir, avarız veya diğer bütün nüfus sayımlarında kullanılan bir teknik olan “*bu dahi*” veya “*maan*” ibaresi tercih edilmiştir.

Diğer taraftan özellikle akraba kayıtlarında oğul ve kardeş sayısı fazla ise “*diğer oğlu*” “*diğer karındaşı*” vb şeklinde akrabalık durumlarına dair

kayıtlar vardır Ayrıca “*bi-nam*” isimsiz, namsız anlamında tabiri istisnasız her iki defterde de isimlerin önünde kullanılmıştır. Burada maksat namsız anlamındadır. Yani şahısların şöhret, nam ve eşkâllerine dair bilgiler kullanılmamıştır. Son olarak kazada bulunanların isimlerinin hepsinin üzerinde “*kefl-i*” şeklinde yatay surette kayıtlar klişe şeklinde görülmektedir.

Hülâsa her iki defterde aynı sayım esnasında ortaya çıkmıştır. İki defterde sayım, yazı tarzı ve defter tutma tekniği açısından birbirinin tekrarı niteliğinde olup, muhtemelen aynı kâtip tarafından tutulmuştur. Eğin’deki nüfusun, askerlik çağına gelenlerin tespiti, asker kaçaklarının takibi ve denetimi, kazaya gelip gidenlerin denetimi ve vergi matrağına dâhil edilme düşüncesi, güvenliğe ve göç hareketlerini denetimi bu sayımın diğer bir maksadıdır. Defterlerde nüfus kayıtlarının miktarları toplu hâlde verilmemiştir. Yazı karakteri rik’adır. Genellikle okunması kolay, herhangi bir silik, yırtık ve eksiklik yoktur.

İncelenen Eğin nüfus defterleri kayıt tekniği açısından genel değerlendirmeye tabi tutulduğunda şu sonuçlara da varabiliriz: Osmanlı resmi nüfus sayımlarının yapılma nedeni, vergi koyma, askere alma, nüfusu kontrol edip denetleyebilme amacını gütmektedir. Bu bakımdan bu sayımların, mümkün olduğu kadar doğru olması ve gerçeği yansıtması gerekiyordu. Bu verilerin güvenilirliğini, Eğin kazasına ait yedi defterde -kâtiplerin hesaplamalarında bazı küçük yanlışlıklar hariç- görmek mümkündür. Eğin kazasına ait bu sayımlarda İslam nüfusun miktarını askerlik bakımından; Hristiyan nüfusun sayısını da cizye vergisi yönünden öğrenilebiliriz. Ayrıca kazada faaliyet gösteren esnaf zümresi ve yabancı nüfusun miktarına dair kayıtlara da ulaşabiliriz. Nitekim bu nüfus kayıtlarını içeren materyaller, sadece şahısların isimlerini ve akrabalık ilişkilerini vermekle kalmamakta, ayrıca Eğin’deki insanların etnik kimliklerini de ortaya koymaktadır. Bunun dışında şahıslar için kullanılan lakaplar ile sosyal ve iktisadi anlamlar içeren sıfatlar, söz konusu dönem içerisinde ve ele alınan bu bölge dâhilinde var olan kültürel yapıya dair araştırmacılara fikirler sunmaktadır.

Bu defterlerdeki veriler kaydedilirken tercih edilen yazı türleri de farklılıklar göstermektedir. Bazı defterlerde rik’a yazısı kullanılırken, bazılarında ise özellikle ahaliye ait bilgileri münferit olarak değil de toplu olarak izah eden ve özellikle icmal defterlerinde siyakat yazısı tercih edilmiştir. Eğin’e ait nüfus defterlerinin başında, o defterin ait olduğu yer ve tarih ile defterin hangi amaçla hazırlandığı gibi temel bilgiler mevcuttur.

Bunun yanı sıra bazı defterlerde, sayımı yapılan ahalinin Müslüman ya da Gayr-i Müslim/reaya olduğu belirtilerek söz konusu defterlerin belli bir dini gruba ait halkı kapsadığı ifade edildiği görülür. Yani farklı dine mensup insanlar için ayrı defterler de tutulmuştur. İstek Müslimlerle aynı defterlerde isterse yalnızca Gayr-i Müslimlere ait defterlerde, cizye oranı, halkın ödeyeceği miktara göre âlâ, evsat ve edna olarak tespit edilmiştir. Bu

ibareler, defterlerde kısaltma işaretleriyle gösterilmiştir. Ayrıca Eğin'e ait bazı nüfus defterlerinde ilk sayfada yer ve tarih bilgisi verilmekle birlikte halkın din ve mezhebine dair açıklama yapılmamış sadece Müslüman hem de Gayr-i Müslimlere ait bir defter olduğu belirtilmiştir. Eğin'de Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin ikamet ettikleri yerleşim birimleri ayrı ayrı belirtilmek suretiyle tek defter içerisinde de kayıt edilmiştir. Bir idari birime bağlı olarak hem Müslüman hem de Gayr-i Müslim yerler mevcut ise böyle defterlerde icabına göre yerleşim bölgelerinin isimleri açıklanırken ismin başında mahalle veya köyün hangi millete ait olduğu da ifade edilmektedir. Eğin'e ait bir icmal defteri hariç diğer mufassal nüfus defterlerinde, giriş yazısı bitirdikten sonra artık nüfus verileri ortaya konulurken sayımı yapılan köy ya da mahallede bulunan kişilerin adları, fiziki özellikleri ve yaşları verilmektedir. Bazı defterlerde bu bilgilerin uygun bir tarafına çoğunlukla yatay/eğri bir şekilde, kişinin nereden geldiği ve ne durumda olduğu gibi bilgiler kısaca belirtilir; bazı defterlerde ise kişilerin oğulları ve kardeşleri de ifade edilmiştir.

SONUÇ

Metin içerisinde izah edildiği üzere Eğin kazasına ait nüfus defterleri umumiyetle 19. yüzyıl Osmanlı nüfus defterlerinin genel karakterini yansıtmaktadır. Bu kayıtlar esas alınarak araştırmacılar şu bilgi ve ipuçlarına ulaşabilir:

1. Eğin kazasındaki iskân birimlerinin mekâna dağılımları, ayrıca barındırdıkları nüfus miktarı,
2. Kazanın iskân birimlerindeki nüfusu ve etnik yapısı,
3. Nüfusun sosyal hareketliliği,
4. Yaşanan göç hadiseleri,
5. Ortalama insan ömrü,
6. Çocuk ölümleri,
7. Kazadaki yabancı nüfus miktarı, nerelerden ve hangi maksatla geldikleri ayrıca mensup oldukları etnik yapıları,
8. Kazanın idari yapısı ve bunun dönemsel durumu,
9. Vergi ve askerlik mükellefiyetlerini yerine getirebilecek erkek nüfusun kendi içerisindeki durumu yaş ve ekonomik vaziyetleri,
10. Nüfusun antropolojik özellikleri,
11. Kaza merkezlerindeki esnaf zümresi, üretim tüketim ilişkisi, ticari durum ve hanların isimleri,
12. Kadı, imam, şeyh, kocabaş ve muhtar gibi yöneticilerin isimleri,
13. Nesep, soy gibi hususların öğrenilmesinde eşsiz bir envanterler olup, günümüzden geçmişe gidilerek kimlerin hangi etnik yapıya, sülaleye bağlı olduğu,
14. Bir hanenin ortalama kaç kişiden oluştuğu,

15. İşsizlik ve buna bağlı olan göçler, bu göçlerin nelere olduğu, göçlerin dönemsel durumu,
16. Kaza merkezinde mahallerin kimler tarafından kurulduğu,
17. Kazada kullanılan kişi adları, unvan, şan ve şöhretleri, toplumda ileri gelen aileler,
18. Kazanın vergi ödeme ve asker çıkarma potansiyeli,
19. Sayımlar esnasındaki kaçak nüfus,
20. Sayımların nasıl ve kimler tarafından yapıldığı, hangi oranda başarılı olunduğu,
21. Kazanın yakın ve uzak yerlerle irtibatı, ulaşım ve haberleşme,
22. Yapılan sayımların sıklığı, düzenliliği ve devlet erkinin hangi ölçüde sağlandığı,
23. Kazadaki yer isimleri ve bu yer isimlerinin diğer adları,
24. Çevre kazalarda yaşanan işsizlik ve güvenlik meselelerinin Eğin'e yansımaları, dar bölgeli nüfus hareketleri,
25. Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusun ekonomik durumu ve dönemsel nüfus miktarları, müşterek, aynı iskân birimlerinde meskûn olma düzeyleri,
26. Müslim ve Gayr-i Müslim nüfusun müşterek kullandıkları isimler, sakal, bıyık bırakma şekilleri, etkileşim boyutları,
27. Cami, mescit ve kilise isimleri ve bunların iskân birimleriyle ilişkisi,
28. Kazadaki nüfusun yaş dağılımı,
29. Az miktarda da olsa engelli nüfusa ait ipuçları,
30. Kazadan toplanan asker adaylarının hangi birliklere gönderildiği, bunların iskân birimlerine dağılımı,
31. Gayr-i Müslimlerin cizye ödeme potansiyelleri,
32. Kazadaki nüfusun doğum ve ölüm oranları,
33. Men-i mürur uygulamalarına dair muhtelif bilgi notları ve kayıtlar,
34. Kefalet sisteminin taşrada nasıl uygulandığına dair geniş bilgilere ulaşılabilir.

Hülasa bu defterlerin bizlere sunduğu bilgiler sayesinde, 19. yüzyılın son çeyreğine dair Eğin kazasının sosyal, iktisadi ve idari tarihini çalışacak araştırmacılara kıymetli bilgiler sunar.

(Bu çalışma; "Osmanlı Devleti Dönemi Dersimin Sosyal ve İktisadi Yapısı" adlı proje Erzincan Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü (SOS-A020215-0118) tarafından desteklenmiştir.)

KAYNAKÇA

1.Başbakanlık Osmanlı Arşivi Tasnifleri. (BOA.) İstanbul.

2.Araştırma ve İnceleme Eserleri

Afyoncu, Erhan; “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, İstanbul 2003.

Barkan, Ö. Lütfi- Meriçli, Enver; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri I*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Barkan, Ö. Lütfi; “Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, *TM*, Cilt: X, İstanbul 1956.

_____ ; “Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri”, *İFM*, Cilt: 2/1, (İstanbul 1941).

Cox, Samuel S.; *Diversions of a Diplomat in Turkey*, New York 1893.

Çavdar, Tevfik; “Osmanlı Döneminde Nüfus Bilgileri”, *Osmanlılar*, Cilt:4, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999.

Duman, Hasan; *Osmanlı Yıllıkları (Salnameler ve Nevsaller)*, IRCICA Yayınları, İstanbul 1982.

Gül, Abdulkadir - Gökçen Salim; *Son Dönem Osmanlı Nüfusu ve Ecnebler Meselesi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2010.

Gül, Abdulkadir; *Kültürlerin Kaynaştığı Şehir Antakya*, Gece Kitaplığı, Ankara 2014.

Güler, Ali; “Osmanlı Devleti’nin Son Yıllarında Türkiye’nin Demografik Durumuna Genel Bir Bakış”, *Osmanlı*, Cilt: IV, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999.

Karakaş, Erdal; *Merkezi Fonksiyonları Açısından Ağın-Arapkir ve Kemaliye İlçeleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1996.

Karal, Enver Ziya; *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, TÜİK Yayınları, Ankara 1997.

Karpat, Kemal H.; “Ottoman Population Records and the Census of 1881/1882-1893”, *International Journal of Middle East Studies*, Cilt:9, Sayı:2,1978.

_____ ; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914), Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Kütükoğlu, S. Mübahat; “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Kaynaklarından Temettuat Defterleri”, *Bellekten*, LIX/225, Ankara 1985.

Moltke, Helmuth Von; *Türkiye Mektupları*, (çeviren: H. Örs), Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

Samî, Şemseddin; *Kâmus-ul Alâm*, Cilt:1, İstanbul 1894.

Sungur, Mutullah; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Nüfus ve Nüfus Sayımları”, *Osmanlı*, Cilt:4, Yeni Asya Yayınları, Ankara 1999.

Şahin, Salih; *Nüfus Gerçeği*, Gazi Kitabevi, Ankara 2012.

Vincent W.; Yorke, “A Journey in the Valley of the Upper Euphrates” *The Geographical Journal*, vol. 8, no. 4, (1896).

Vital Cunet; *La Turquie d’Asie*, Cilt: I-IV, Paris 1892-1894.

* Arşiv kaynaklarının künyeleri metin içerisinde gösterilmiştir.

Handwritten musical notation on two pages of aged paper. The notation consists of rhythmic symbols (dots and vertical lines) and melodic lines (horizontal lines with notes and stems). The pages are numbered '5' and '10' at the top. There are some red markings and corrections on the pages.